

הרב אריה מאיר

חג הפסח וחג המצות – ליל ההולדת וימי הזיכרון

מה למצה בערב הפסח?

ידוע הדבר כי שמו של החג בפנינו הוא חג הפסח, אך בתורה לא נקרא כך, אלא אך ורק בשם 'חג המצות'. עוד יודעים הכול כי עיקר חג הפסח הוא ליל הסדר, בעוד שעיקר זמן היציאה ממצרים היה ביום, ככתוב "היום אתם יוצאים" ולזמן זה שייך גם עניין המצה כמבואר בתורה "ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים" וכן "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות", הרי שהמצה היא זיכרון ליציאה ממצרים.

למרות זאת הקדימה התורה את אכילת המצה לערב יחד עם אכילת הפסח כנסמכת אליה, ויותר מכך דרשו חז"ל מן הפסוק "בערב תאכלו מצת" שחיוב אכילת מצה הוא דווקא בלילה הראשון. ואמנם דבר זה צריך עיון, כי לכאורה הוא סותר את פשטי המקראות, אך יש לכך רמז בתורה, במה שציוותה התורה לאכול מצה עם קרבן פסח. וכן בכל הלכות פסח הדגישה התורה את עניין הערב פעמים הרבה, לאמור כי הוא עיקר וכי הוא הזמן המעולה בו מתרחש הכל. אם כן עלינו להבין מה עניינה של המצה לערב הפסח ולחגיגת הפסח.

שתי חגיגות

וראשית נראה לבאר ששתי חגיגות יש כאן, חגיגת הפסח שעניינו הקרבת קרבן פסח ואכילתו. והוא מתחיל משלהי י"ד זמן השחיטה וההקרבה (שזמנם קודם לזמן כניסת חג המצות, המתחיל בכניסת ליל ט"ו), ומסתיים בחצות הליל בתום אכילת הקרבן. ועניין החג הוא חזרה על חגיגת הפסח המקורית בליל מכת בכורות, בה שבר ה' את כוח מצרים, ואת בני ישראל הבדיל מתוכם, ופסח עליהם ולא הרגם עם המצרים, ואנחנו מצידנו נכנסנו עם ה' בברית באכילת הקרבן. ומעשה הפסח אפשר את היציאה ממצרים למחרת היום.

וישנו חג המצות, המתחיל בזמן בו המצה מונחת על השולחן בעקבות חגיגת הפסח, כנאמר "על מצת ומררים יאכלוהו" כלומר בליל ט"ו, ואורכו שבעה ימים עם דגש עיקרי על היום הראשון "היום אשר יצאתם ממצרים". עיקרו הוא הזיכרון לדורות של יציאת בני ישראל בפועל ממצרים כאשר "משארתם צרורות בשמלתם על שכמם", והוא מזכיר את צורת היציאה.

ואולם למרות כל זאת הוקדמה אכילת המצה ללילה הראשון, והוא הפך להיות עיקר גם לחג המצות, שעיקר חיוב מצה הוא בלילה זה, אף שמצד השתלשלות העניינים עיקר עניין המצה שייך ליום. כך שלמעשה שתי החגיגות הללו נסמכות ונקשרות האחת בשנייה. את אופי הקשר הזה נדרשים אנו להבין לעומקו.

התבוננות בפרשיות התורה

לאור שאלות-הנחות אלו ננסה להבין את מערכת הפרשיות הענפה והמורכבת של הפסח והמצות בפרשת בא. פרשת בוא מחולקת לכמה פרשיות: בפרשה הראשונה (י"ב א'-כ') ה' מדבר אל משה ומוסר לו את דין קרבן פסח ואכילת מצה. ובפרשה השנייה מדבר משה לעם ישראל וחוזר על דברי ה', אבל בשינויים רבים, ואינו מוסר את דין מצה (שם פסוקים כ"א-כ"ט). פרשה שלישית היא מכת בכורות ושילוח בני ישראל ממצרים. פרשה רביעית - יציאת בני ישראל ממצרים (ל"ז-מ"ב). פרשה חמישית - עוד כמה מהלכות הפסח (מ"ג-נ"א). פרשה שישית - נפתחת במצוות פטר רחם, עוברת לדין אכילת מצה וסיפור יצ"מ וחוזרת לפטר רחם (פרק י"ג).

וננסה לבאר את הדברים.

בפרשת דברי ה' נמסרת תמצית תוכן כל החגים שיחוגו בני ישראל במצרים, כאשר המסגרת היא חודש האביב-החודש הראשון בו ישנם שלבים שונים מראשית החודש עד שמגיעים לרגע המכונן, הוא ליל הפסח. הפסוק המסיים את טקס הפסח הוא ציווי לעשות זיכרון לגאולת מצרים בכל הדורות "והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה' לדורותיכם חוקת עולם תחגוהו" ומיד אח"כ "שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם מיום הראשון עד יום השביעי".

ובפרשה זו היה ניתן לפרש שהזיכרון לדורות אינו כולל את חג הפסח, אלא רק את חג המצות. כלומר, שהדרך בה עלינו לזכור את היום הזה היא ע"י אכילת מצות שבעת ימים.

אך משה אינו מפרש כך, בחוזרו על דברי ה' לעם הוא קורא לעם להקריב את הפסח ואינו מזכיר כלל את עניין המצות, שכן הוא מדבר לעם עוד לפני שיצאו, לפני שנשאו על שכמם את בצקם, ושם הוא מצווה שכאשר יגיעו לארץ "ושמרתם את העבודה הזאת" והוא מגדיר את מטרת העבודה כדרך לספר לבנינו ולהעביר את הזכרון "והיה כי תבאו .. ושמרתם את העבודה הזאת: והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם: ואמרתם וגו'". הרי שבהכרח ציווי ה' בתחילה על זיכרון הדורות חל גם על עבודת הפסח אך מתוך התייחסות לכלל ענייני "היום הזה", הכולל את חג המצות יחד עם חג הפסח, שכן היום כולל גם את עבודת הערב וגם את אירועי המחרת, בו יתברר כי יצא העם עם עוגות מצות כמתואר אח"כ. נמצא אם כן שהקב"ה בדיבורו למשה דיבר על שני אירועים, נס הלילה ושחרור היום, הטומנים בחובם משמעויות שונות, אולם כרך אותם ביחד לומר כי אינם נפרדים אלא הם בעלי משמעות עוקבת ואחידה. ככתוב "על מצת ומרורים יאכלוהו". לא בכדי היה הלל כורכן אלא בכדי לסמן עובדה זו.

מתוך זה ניתן להבין את קביעת חז"ל כי עיקר חיוב מצה הוא בליל הפסח, ודרשו מן הפסוק "בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחודש בערב" מהלשון **בראשון** ולא "מהראשון עד" וכו' שמשמע שאז העיקר, ויש לכך יסוד בכל מבנה הפרשה השמה את הדגש על היום הראשון כעיקר, ועל הערב כעיקר יותר עיקרי, הערב הוא הסיבה לכל והיום הוא התוצאה, שבעת הימים הם רק נספחי היום הראשון וכמו שכתוב "ושמרתם את המצת כי בעצם היום הזה יצאו", וגם אח"כ בפרשת היציאה (פסוקים ל"ז-מ"ב)

אזי מודגש היטב, "בעצם היום הזה יצאו... ליל שימורים הוא" כלומר הדגש הוא על היום הזה, ותמיד חוזרים ללילה שהוא הרגע המכונן, אין לספר על היום בלא שנספר על הלילה. נראה כי הנושא בפסח הוא הראשית, וככל שניתן לחוות יותר את הראשית שם הוא עיקר הדגש של המצווה, בנקודת הראשית שהיא ערב הפסח, שנראה בהמשך שהיא גם ראשית מבחינה עקרונית יותר ולא רק בכך שזה מוקדם יותר בזמן.

המצה כמסמלת את רגע החירות

אחרי פרשיות הפסח בא תיאור מכת בכורות ושילוח בני ישראל ממצרים (פסוקים כ"ט-ל"ו), ואזי מתוארת היציאה (פסוקים ל"ז-מ"ב) וסיפור המצה מתואר בשני שלבים: בפרשת השילוח נאמר "וישא העם את בצקו טרם יחמץ" ואח"כ בפרשת היציאה "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים.. וגם צידה לא עשו להם" כלומר שאפו את הבצק שהוציאו משם בלא יכולת להשהותו כראוי. כך שהלחם הזה מייצג את תודעת היציאה לשלביה, את הרגע שלפני, הנשיאה של הבצק שלא הספיק לתפוח, והרגע שאחרי, אפיית הלחם בתור בני חורין היוצאים בחיפזון, זו תמונת העבד המשולח שאינו יוצא מעדנות אלא נלחץ לצאת כדי לתפוס את מצב הרוח הרגעי שאפשר את השחרור.

כמו הכל התרחש בלילה

עוד נקודה חשובה היא שכאשר מתוארת היציאה התורה אומרת שיצאו "בעצם היום הזה" ואחר כך משנה וקובעת "ליל שימורים הוא" רק כאן כאשר הם יוצאים מתברר כי ישנו יום מסויים שהוא היום הגדול, ולמרות זאת חוזרת התורה ומסכמת מיד כי העיקר הוא הלילה-ליל השימורים. כאן עולה הפרדוקס במלא עוזו, התורה מתארת את היציאה בתחילה כהשתלשלות ישירה מהלילה, כאילו אין פער בין הלילה ליום, אך בסוף היא מדגישה כי יצאו הם בעצם היום ואזי אומרת "ליל שימורים הוא" לכאורה כוונת התורה היא שהיום הוא ליל שימורים! שמא ניתן לנו לראות את ייחודו של הלילה כבסיס לייחודו של היום כולו, שבאמת מה שקרה ביום צומח מתוך הלילה, ונחשב כהתרחשות הלילה.

הפרשיות שאחרי היציאה

הפרשה הבאה (מ"ג-נ"א) משלימה את פרשת הפסח במצוות ודינים צדדיים יותר אך הם אלו הנותנים לפסח משנה תוקף של חוק וערך חמור, כמו הדגשה כי נתמלאו הדינים, וכי כמותם יתמלאו גם לדורות. יש כאן גם את המטרה ליתן רווח בין פרשה לפרשה, בין תיאור היציאה הניסי ליציאה באופייה הריאלי ולדיבור אל היוצאים מנקודת המבט של בני חורין.

אח"כ ישנו פסוק בודד החוזר על יציאת בני ישראל ממצרים בעצם היום הזה על צבאותם, כחוזר על הביטוי צבא, אך שונה הביטוי כאן מנוסחתו בפרשת היציאה, שכאן נאמר 'צבאות' בסתם, כדרך התורה לכנות את בני ישראל במקומות רבים, אבל שם נאמר הביטוי יוצא הדופן 'צבאות השם'. נראה שמקודם היה זה חלק מעניין הלילה הניסי, ושכסופו התורה שבה ומסכמת "ליל שימורים הוא" ולכן ישראל באותו מעמד הם "צבאות ה'" ואילו כאן מדובר על היציאה ה"ריאלית".

ואז בפרשה האחרונה (פרק י"ג פסוקים א'-ט"ז) מצוה ה' את משה על הבכורים ומשה חוזר על מצוותו לבני ישראל. וראו זה פלא, רק כעת, בסיום הפרשה, אומר משה לבני ישראל את דין חג המצות. ונראה לפרש שזהו חג שניתן ליוצאים, שכבר מבינים את טעמה של חירות-טעם המצה, וניתן לדבר עכשיו על זאת. עם זאת הוא מבליע גם דיבור על עבודת הפסח "ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה", גם אם בקריאה פשוטה היה ניתן לומר כי הדבר נסוב על המצות שאח"כ, אזי ברור לקורא המעמיק כי הכוונה לעבודת הפסח, אך היא מתוארת כבאה בנשימה אחת עם המצה, כתיאור התורה עד כה את הסיפור כולו. אלא שלעיל היה המשקל העיקרי על הפסח, והמצה נטפלה לו, ואילו כאן שם משה רבינו את המשקל העיקרי על המצה.

וכך גם בהמשך, בדין סיפור יציאת מצרים, מקבלת ההגדה צביון אחר מבתחילה. אין היא תגובה לשאלה של הילד אלא חינוך יזום, שהמסר שלו גם הוא מסר בוגר "בעבור זה עשה ה' לי" כלומר יש כאן הבנה של הטקס והמצוה כסיבה ליציאה, לא כמקודם שהמסר היה זיכרון גרידא לנס, יש כאן הפנמה של היחס שמתקיים כאן בין הקב"ה לעמו "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח", שכן כעת הם כבר עם משוחרר ועצמאי וניתן לראות את העניין לא רק כנס חד צדדי אלא כברית הדדית.

ומה שמעניין ביותר, אין אזכור בפרשה זו למילה שמירה, שהיא מילת מפתח בפרשיות שלפני היציאה, כגון "ושמרתם את המצת" "ליל שימורים הוא" חוץ מ"ושמרתם את החוקה הזאת למועדה" שאין בה שום משמעות יתר, השמירה אינה נושא אלא למה שקשור בלילה ובפסח, הוא כתוב גם על המצה אך זו אמורה שם בתור המשך של עבודת הפסח והשלמה שלו, השמירה קשורה למתח שנמצאים בתוכו, לדרמה שכבר אינה נמצאת אחרי היציאה, הרי ששוב, גם אזהרת שמירת המצה קשורה ללילה ולסיפור שבו, אך חג המצות ככלל אינו בהכרח כרוך בפן הזה והוא גם מתקיים בפני עצמו, כזיכרון ולא כשמירה. עד כאן דנתי בפרטי משמעות פרשיות התורה ומתוכם אנסה כעת להבין את פשר הלילה הזה ואת היחס שבין הפסח למצה:

הפסח כרגע הלידה

גם הפסח וגם המצה מאופיינים בחיפזון, אך הפסח נחגג כטקס שמטרים את המאורעות ויוצר אותם, והוא מצווה להיחגג במכוון בדרך החיפזון, סעודה שכולה אומרת: אנו מזומנים לצאת וממהרים לצאת. גם הצורה של הסעודה, סעודה ביתית של כבש שלם על האש ללא שבירת עצמות המאפיינת אכילה חפזונית של הולכי דרכים הקצובים בזמן בלא ישוב דעת.

גם המצה שאוכלים עליה את הפסח היא בוודאי חלק מהחיפזון הזה, שאמנם עדיין לא חוו אותו בצורת יציאה בפועל אך כעת חוגגים את האופי הזה של החיפזון כטקס ובשל כך מטרימים את אכילת המצות, כביכול החיפזון הכמו מעושה של הלילה בפסח הוא המקור לחיפזון היום שהוליד את המצה, עם ישראל מצווה בפסח להציב את עצמו כאילו הוא גאול, עמדה היוצרת ומולידה את קיומו. כך טעם המרור של העבר המר מצטרף בחגיגת הפסח אל טעם העתיד - המצה בו יצאו למחרת, חגיגת הפסח היא הציר הקושר את העבר והעתיד, את המעבר בן הרגע מגלות לגאולה, בו ישנם שתי הטעמים יחדיו, טעם החירות וטעם מר

השעבוד, שכן זהו הרגע של ההתחוללות, של הלידה. של מר חבלי הלידה עם טעם החיים החדשים הבוקעים.

חג המצות כזיכרון וכזמן הלידה

כעת נבין את את מקום שתי החגיגות בהם פתחנו, חג המצות הוא זיכרון העבר באמצעות התנהגות המשמרת זיכרון, כבכל חג. ואילו חגיגת הפסח שנאמרה עוד בהיותנו עבדים אינו אלא טקס של סיפור, של העמדת עצמינו כמכוננים ויוצרים את קיומנו החדש מתוך הנס, כך פסח מצרים כולו כמו נועד עבור העתיד, וזו הדרך בה עושים אותו כל שנה, חייב אדם לראות את עצמו, להעמיד את עצמו בתוך המתח של ההתרחשות, וכמו להוליד את עצמו מחדש.

ניתן לומר כי חג המצות הוא הזיכרון שמוגדר בזמן, אך כהמשך וכפיתוח של הרגע המכונן הוא ליל השימורים, שהוא עוד אינו מוגדר כיום, אין לו מסגרת זמן מלאה והוא רק אירוע שכולו התרחשות-חיפזון, אירוע המתרחש אמנם בזמן אך הוא עצמו מתרחש מעבר לזמן, כך גם אין פער בין הלילה ליום, ומרוץ החיפזון נמשך עד אמצע היום, אך גם הוא כמו בטל לעבר הלילה, מתרחש מעבר לכללי הזמן הרגילים, הוא מתנהל באותו חיפזון מפתיע וניסי השייך ללילה. בלילה הרי אין הערכה וחלוקה של זמן כמו ביום, ומה שמתרחש בו הוא אינו עומד בכללי הזמן הרגיל, הלילה הוא זמן החלום ומה שמתרחש כאן הוא מעין חלום, אך כזה שמתברר כמציאות שהלא הוא מתרחש בסוף "בעצם היום הזה".

ליל שימורים

זה משמעו של ליל שימורים-משומר ובא מששת ימי בראשית, לילה אותו ה' שומר כבר מראש הבריאה, עבור אותה התרחשות שהיא מעבר לכללי הבריאה והטבע-ליל הולדת עמו, שכמו לידה אין הוא מתרחש בזמן, אלא בתהליך אינטנסיבי שנמצא מעבר לזמן הרגיל, ורק לאחר שהוא מתרחש אנו מגדירים שהוא קרה ביום מסויים, אשר היא נקודת ההתחלה של שנות הרך הנולד. זו נקודת התחלה החורגת מהזמן, היא לידת הזמן הישראלי המיוחד.

לילה זה אינו נחגג לדורות כזיכרון העבר אלא כהעמדת עצמנו בתוך העתיד, יצירת המעבר משעבוד המרור לחירות המצה, ולפיכך מצווים אף אנו בשימור, השימור עניינו לעמוד בתוך המתח של ההתרחשות מתוך מודעות אליה, כפי שרבה דורש ללתות את החיטים של המצות כדי שיהיה ממה לשמר ולקיים את "ושמרתם את המצות", שכן השימור הרגיל (חשש חימוץ) אינו באמת דורש ערנות מיוחדת שהרי גם בצקות של נכרים מותרים בפסח, כל זה קשור רק לחובת מצה שהיא לשמה, השייכת רק בלילה ראשון, הוא לילה הסיפור, ליל הפסח, ליל השימורים, שימורו של הקב"ה הוא גם שימורנו שלנו, אנו שומרים את הלילה הזה כזמן לידתה של תודעתנו הישראלית עבור השנה כולה ועבור בנינו. גם הסיפור כה חשוב בלילה זה שכן הוא העמדת עצמנו בתוך ההתרחשות שכביכול מתרחשת מחדש עבור דור העתיד.

מאותה סיבה נחשב הלילה הזה כנקודת ראשית, כפי שביארנו למעלה את טעם היות חובת המצה בליל ראשון בלבד, אך זה אינו רק משום שהוא התחלה בפועל, אלא נקודת ראשית מבחינה מהותית, זה רגע ההתחוללות בו הכל בוקע מן האין אל היש, ולפיכך הוא עיקרו של החג כולו, החג בו הכל מתחיל.

שער שני

מאמרים על סדר הפרשיות

ויקרא – אחרי מות

